

УДК 94 (477) "19"

Є. О. Остапенко

МІНІСТР ЗЕМЛЕРОБСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО З ХАРКІВЩИНИ

Стаття присвячена Василю Григоровичу Колокольцову – видатному громадсько-політичному діячеві, чиє життя та діяльність були тісно пов'язані із Вовчанським повітом Харківщини, і який був міністром землеробства в урядах П. Скоропадського та А. Денікіна. Чільне місце в статті присвячено проекту аграрної реформи В. Колокольцова.

Ключові слова: земство, освіта, розвиток інфраструктури, земельна реформа, парцеляція.

Статья посвящена В. Г. Колокольцеву – выдающемуся общественно-политическому деятелю, чья жизнь и деятельность была тесно связана с Волчанским уездом Харьковской губернии, и который был министром земледелия в правительствах П. Скоропадского и А. Деникина. Надлежащее внимание в статье уделено аграрной реформе по проекту В. Колокольцова.

Ключевые слова: земство, образование, развитие инфраструктуры, земельная реформа, парцеляция.

This article is dedicated to Kolokoltsev V., an outstanding political figure whose life and activities were closely connected with Voltchanskii uezd of Kharkov Guberniya and who was a minister of Agriculture in the Government of Skoropadskii and Denikin. Quit a lot of attention in this article is given to the land Reform by the Kolokoltsev's project.

Key words: Zemstvo, Education, Infrastructure development, Land Reform, Parcelling.

Серед пріоритетних завдань сучасної історичної науки чільне місце займає відновлення забутих імен. Саме до таких осіб належить Василь Григорович Колокольцов, ім'я якого у вітчизняній історії та історії Харківщини

пов'язане із масштабними перетвореннями в різних сферах суспільно-економічного життя. На жаль, його багатопланова діяльність у Вовчанському земстві (1893 – 1914 рр.), на посаді міністра землеробства в урядах

П. Скоропадського та А. Денікіна (1918 – 1920 р.) недостатньо висвітлена в історичній літературі.

Метою даною статі є проаналізувати діяльність В. Колокольцова у Вовчанському земстві, виявити особливості його поглядів на вирішення аграрного питання в Україні. Реалізувати поставлену мету дозволяють джерела – органи місцевої преси [8, 9, 10] кінця XIX – початку XX ст., а також спогади сучасників В. Колокольцова [1, 6, 11].

Виклад основного матеріалу. Василь Григорович Колокольцов народився 27 грудня 1867 року у дворянській родині [11]. Освіту юнак одержав у кадетському корпусі, однак військова кар'єра його не приваблювала. Він обирає для продовження навчання Петровсько-Розумовську сільськогосподарську академію в Москві, по закінченні якої, ставши спадкоємцем родинного майна, повернувся на батьківщину, щоб управляти великим маєтком. Як людина ліберальних поглядів, він одразу ж надав додаткові наділи колишнім кріпакам і розпочав радикальну реорганізацію господарства для більш ефективного використання земельних угідь [11]. Крім того, Колокольцов також прагнув досягти покращення соціально-економічного і культурного життя рідного краю.

Одночасно почалась і громадсько-політична кар'єра молодого графа. У 1893 році предводитель повітового дворянства граф В. Л. Генриков обрав його своїм помічником. На той час Василь Григорович вже був відомим у повіті меценатом, який допоміг придбати п'ять шкільних будинків з усім обладнанням та комплектом для бібліотек (від 125 до 150 книг) [10, 1893. - 4.08]. Це був лише початок. Вже в 1895 р. молодий агроном обирається гласним, потім членом управи Вовчанського земства [10, 1918. - 11.05], а в 1901 р. – її головою. Через два роки він стає на чолі Харківської губернської управи, а в 1905 р. на цій посаді його змінив член III Державної Думи князь О. Д. Голіцин [10, 1918. - 11.05], оскільки Колокольцов забажав повернутися у Вовчанськ і наступні три роки (1906 – 1908 рр.) він голова у місцевій земській управі. На наступних виборах 1908 р. його знову було обрано, але не затверджено. Причиною стали проблеми в особистому житті. Та все одно Василь Григорович продовжив працювати уповноваженим, а потім секретарем управи. З 1910 р. і до 1914 р. він вже востаннє на посаді голови управи Вовчанського земства.

У місцевій харківській пресі кінця XIX – початку XX ст. є численні статі, присвячені активній та різнобічній діяльності голови Вовчанського земства [8, 10]. Було заплановано та здійснено будівництво земських шкіл, лікарень, мостів, доріг, кінно-поштових станцій, ділянок поштово-телеграфного зв'язку, ветеринарних та агрономічних пунктів, артезіанських колодязів. За ініціативою та при підтримці Колокольцова у Вовчанську була організована пожежна команда [8, 1897. - 5.07]. Крім того, Василь Григорович

брав активну участь у Вовчанській повітовій комісії з контролю дитячих притулків [9, 1900 - 1905]. Він особисто подарував повіту земельну ділянку, на якій було збудовано притулок на 100 місць [8, 1907. - 31.07].

Василь Григорович був відомим у повіті меценатом та благодійником. У здійсненні своїх широких проєктів він вкладав переважно власні кошти. В тих випадках, коли грошей не вистачало, Колокольцов звертався за допомогою до Міжнародного Червоного Хреста. Також на базарній площі міста проводились безпрограшні лотереї та ярмарки, прибуток від яких йшов на розвиток повіту [11].

Серед масштабних далекосяжних задумів Василя Григоровича було насадження лісів на території повіту. Сучасні лісові масиви Вовчанщини є результатом його невтомної праці. Ці насадження стали справою життя Колокольцова, і він підходив до неї дуже професійно [3, с. 259]. Сам їздив до Франції вивчати зарубіжний досвід, закупав саджанці, особисто контролював усі роботи. Професійні якості Василя Григоровича проявилися також в тому, що він активно турбувався про охорону цілинних степових угідь, озер та лісових джерел.

Особливу увагу Колокольцов приділяв освіті, оскільки розумів, що без неї неможливий жоден рух вперед. Ним була розроблена програма розвитку мережі навчальних закладів повіту, яка ґрунтувалася на даних про кількість населення, учнів, учителів і шкіл, а також власному розумінні того, як необхідно забезпечити населення якісною загальною освітою. Цей проєкт Колокольцов не встиг реалізувати повністю, але все ж за час його діяльності в повіті з'явилося більше 100 шкіл, реальних училищ і гімназій. Це неймовірна на той час кількість, тим більше, що за кілька років до того більшість дітей шкільного віку взагалі не мали можливості навчатися. На початку 1890-х років, тобто до приходу Колокольцова до земської діяльності, шкіл було менше майже на 50 % [9, 1890 - 1895]. Із шести нинішніх середніх шкіл Вовчанська п'ять споруджено за часів Василя Григоровича. В 1907 р. Колокольцов виділив на шкільне будівництво 120 000 рублів, що було порушенням цільового фінансування і навіть могло бути кваліфіковане як «посадовий злочин». За це Колокольцова мало не піддали суду, але справу все ж закрили. Символічно, що в побудованій на ці кошти школі потім висіли його портрети [10, 1918. - 11.05].

Василь Григорович постійно піклувався про благоустрій Вовчанська. Його плани передбачали перш за все покращення інфраструктури Вовчанського повіту. Окрім побудови лікарень, шкіл, мостів, шляхів, було також споруджено Народний Будинок, громадську бібліотеку, два кінотеатри. В 1912 р. за проєктом архітектора Г. Харламова було збудовано історико-археологічний музей, приміщення Земської Управи. Крім того, місто швидко забудовувало-

ся та прикрашалося іншими будівлями та новими маєтками.

В 1914 р. Колокольцов був змушений піти зі своєї посади у земстві. Власний маєток та винокурний завод він віддав для потреб воєнного госпіталю. На його долі найбільш драматично позначилися події 1917 року. Дружина Василя Григоровича була розстріляна революціонерами. Самого Колокольцова як «неблагонадійного» розшукували для арешту солдати з Петербургу, та не знайшовши, розгромили його маєток [2]. Політична доктрина соціалістів та діяльність уряду Центральної Ради підштовхнули Колокольцова до правого флангу. Він спробував себе у великій політиці і став міністром землеробства в урядах спочатку гетьмана П. Скоропадського, а пізніше генерала А. Денікіна. У своїх «Спогадах» П. Скоропадський згадував, що на роль міністра землеробства В. Колокольцова особисто призначив прем'єр-міністр Ф. Лизогуб, керуючись тим, що у нього була репутація чудового агронома та кваліфікованого спеціаліста [6, с. 162]. Таку ж схвальну характеристику нового міністра надав і сам гетьман [6, с. 170]. Скоропадському Колокольцов подобався, оскільки, хоча й «не був українцем, справу свою знав і виконував дуже професійно, не захоплювався тим чи іншим боком, щиро хотів провести розумну земельну реформу», як власне, і сам гетьман. В аграрній сфері Колокольцов прагнув відновити приватну власність на землю у поміркованих межах і зберегти цукрову промисловість як одну з провідних галузей господарства [6, с. 170].

За оцінками П. Скоропадського та історика Д. Дорошенка, В. Колокольцов був надто непохитним у своїх поглядах [1, с. 71; 6, с. 170, 201-202], що призвело до конфліктів у довіреному йому міністерстві в травні 1918 р. Труднощі були викликані переважно тим, що штат службовців у міністерстві земельних справ більшістю складався із представників соціалістичних партій. Користуючись тим, що Колокольцов, хоч і виходець з української губернії, не розмовляє українською мовою, його звинуватили в переслідуванні українців [10, 1918. - 28.05]. Почався саботаж серед працівників. Замість того, щоб знайти компроміс, Колокольцов повністю звільнив з посад всіх чиновників та найняв нових. Втім, через деякий час він був змушений знову прийняти тих, кого було звільнено безпідставно. Однак соціалісти продовжували агітації проти міністра, що шкодило загальній справі [1, с. 72]. На хвилі протесту в інших міністерствах також почалися страйки, однак вони були швидко локалізовані.

Протягом літа – осені 1918 р. В. Колокольцов плідно працював у міністерстві, відшукуючи шляхи вирішення аграрного питання. Він, як активна та енергійна людина, щиро відданий ідеї проведення земельної реформи, став справжньою опорою гетьману, незважаючи на протидію великих землевласників [6, с. 202]. Коли у жовтні 1918 р. Колокольцова змінив на

посаді міністра В. Леонтович, то він все одно продовжив працювати. Разом із своїм колегою колишнім директором департаменту міністерства землеробства Афанасенко вони виробили проект аграрної реформи, який найбільше сподобався П. Скоропадському, голові Вищої Земельної комісії [6, с. 283]. В основу цього документу було покладено тимчасовий «Закон про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями», який Рада Міністрів ухвалила ще 14 червня 1918 р. і який було підготовлено саме В. Колокольцовим [5, с. 99]. Запропоновані рішення згодом лягли в основу земельної реформи, авторство якої було приписане міністру В. Леонтовичу. Ця реформа мала стати досить радикальною. Її метою було наділення безземельних і малоземельних селян землею, примусово викупленою у поміщиків. На початку листопада 1918 р. проект реформи був готовий. Основні засади нового закону були такі: всі великі земельні маєтки мають бути примусово викуплені державою. Відтак їх мали парцелювати між селян при допомозі Державного Земельного Банку, однак не більше, ніж 25 десятин на одну фізичну особу. Винятком були лише господарства, які мали агрокультурне значення, але й ті в розмірах до 200 десятин (200 га) на кожне господарство [5, с. 99]. Незважаючи на те, що новий аграрний закон у порівнянні з земельними законами інших держав був більш демократичний, соціалісти все одно продовжили виступати проти нього, що підірвало довіру селянських мас до уряду.

В жовтні 1918 р. почалась урядова криза, що стало наслідком активної боротьби за місце в Кабінеті міністрів серед різних українських партій. Напередодні призначення нових міністрів, В. Колокольцов разом з деякими своїми колегами з Уряду підписали документ, який згодом отримав назву «записка дев'яти». У документі містився заклик до допомоги росіянам у боротьбі з більшовиками, агітація за державний союз з Росією, з якою Україну пов'язують економічні та інші інтереси [1, с. 272]. Можна припустити, що Василь Григорович підписав цей документ прагнучи відновлення тієї держави, за часів якої він міг вільно та плідно працювати.

Падіння режиму П. Скоропадського та прихід до влади Директорії УНР в листопаді – грудні 1918 рр. позбавили Колокольцова можливості працювати. Але вже в середині 1919 р. він знов обіймає посаду міністра землеробства при уряді А. Денікіна. Аграрна реформа, яку прагнули здійснити А. Денікін та В. Колокольцов, певною мірою була схожа із намірами П. Скоропадського. В її основу повинно було лягти укріплення дрібних та середніх господарств за рахунок парцеляції державних та поміщицьких земель. На той час діяв тимчасовий закон, за яким до скликання Установчих Зборів землі зберігались за тими власниками, у володінні яких вони фактично знаходились. Категорично заборонялося насильницьке захоп-

лення колишніми власниками своїх земель [4, с. 10]. На жаль, втілити задумане в життя не вдалося. Незважаючи на всі заходи по впорядкуванню ситуації, свавілля та беззаконня продовжувалися, що в купі з масовими пограбуваннями призвело до падіння авторитету «білих» серед селян.

Після зміни режиму та приходу до влади більшовиків, Василь Колоколюцов став «представником ворожого класу». Рятуючи в 1920 р. власне життя, він залишив батьківщину через порт Новоросійська на пароплаві «Константин» [11]. В дорозі, Колоколюцов захворів на сипний тиф, і його висадили в Греції в м. Салоніки лікувати в місцевому госпіталі. Деякий час Василь Григорович перебував у Югославії, з 1923 р. жив у Берліні і працював бухгалтером. Нарешті у 1925 р. оселився в Парижі, де жила колишня дружина його сина із онуком Юрієм. Тут Колоколюцов працював завідувачим складом на автомобільному заводі «Рено», одночасно брав активну участь у діяльності Харківського земляцтва у Парижі. В 1933 р. відбулося святкування професійного ювілею Василя Григоровича - виповнилось 40 років його повітової діяльності. Було відзначено його внесок в розвиток не тільки Вовчанського повіту, але й всієї Харківщини [3, с. 260]. Незважаючи на це, Василь Григорович гостро відчував свою непотрібність. У нього стався інсульт, який ще більше підкосив його. 29 вересня 1934 р. В. Колоколюцов, надягнувши свій розкішний парадний мундир, покінчив життя самогубством, отруївшись газом. Йому було тільки 67 років. Похований на Бьянкурському кладовищі поблизу Парижа.

22 листопада 2007 р. на честь 140-річчя від дня народження В. Колоколюцова в центрі Вовчанська йому було урочисто встановлено пам'ятник як нагадування вдячним нащадкам про велич його діяльності [11]. Скульптором став харків'янин С. Гурбанов [7]. Сьогодні влада Вовчанського району активно діє в напрямку

перепоховання Василя Григоровича, з метою перевезення його тіла на Батьківщину.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, діяльність В. Г. Колоколюцова у Вовчанському земстві, уряді П. Скоропадського та А. Денікіна була надзвичайно масштабною. Досягнення Колоколюцова можуть бути використані на сучасному етапі. Планується подальше вивчення даної проблематики по мірі виявлення нових джерел.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Д. Історія України: 1917 – 1923: В 2-х т. / Д. І. Дорошенко. – К., Темпора, 2002. Т.2. - Українська Гетьманська Держава. – 352 с.
2. Захаров І. Цей далекий і близький Колоколюцов // Слобідський край / І. Захаров. – 2003. – 28 травня.
3. Кушнар'єв Є. Велике бачимо на відстані // 100 кроків Харківською землею. – Х., 2004. – с. 258 – 260.
4. Мартинов А. Ю. Скоропадський і Денікін: спроба порівняльного аналізу соціально-економічної політики // Вісник Київського університету. Серія: Історія. – К., 1998. – Вип. 40. – с. 9 – 12.
5. Пасіка М. Земельна справа в Українській Державі. // За велич нації. У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави. – Львів, 1938. – 186 с. - с. 97 – 103.
6. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. - Київ – Філадельфія, 1995. – 494 с.
7. Стародубец Н. Возвращение патриота // Время регионов Харьковщины / Н. Стародубец. – 2007. – 1 дек.
8. Харьковские губернские ведомости. – Харьков. - 1893 – 1907.
9. Харьковский календарь. – Харьков. – 1890 – 1910.
10. Южный край. – 1893 - 1918.
11. <http://volchansk.kh.ua/publ/18-1-0-152>.